

В.М. Ляшук

ФАЛЬКЛОРНАЯ НОРМА ЯК ФАКТАР МОЎНАЙ НАРМАЛІЗАЦЫІ

Фальклорная норма належыць да сферы стандартызацыі нацыянальнай мовы і ў гэтым плане выступае рэалізацыяй агульнапрынятага эстэтычна і камунікатыўна матываванага ўжывання. Інтэрпрэтацыя фальклорнай моўнай нормы ўключае ў сябе адзнакі спецыфікі, ўласцівыя фальклорнай сферы як другаснай знакавай сістэме, дынаміка якой арыентавана на традыцыю і рэалізуецца ў значных храналагічных адлегласцях.

Фальклорная сфера пераважнай большасці славянскіх моў вывучалася ў час іх адраджэння, а ў некаторых і фарміравання іх літаратурнай формы. У такім выпадку прасочваецца непасрэднае дачыненне мовы фальклору да развіцця літаратурнай мовы ці адсутнасць такога дачынення пры арыентацыі кваліфікацыі на іншыя сферы моўнага функцыянавання. Моўная норма ў фальклоры не была аўтаномнай ад усяго комплексу фальклорных праяў: “З пакалення да пакалення пераходзіў рэпертуар слоўна-абрадавай і матэрыяльнай інфармацыі, а разам з ёю перадаваліся і нормы, якімі кіраваліся папярэднія пакаленні. Традыцыйныя нормы па сутнасці ўтваралі стабілізацыйнае апірышча...” [15, с. 16].

З сучаснага разумення мовы як сацыяльна-камунікацыйнай сістэмы вынікае, па словах Я. Босака, і яе новая інтэрпрэтацыя, паводле якой “норма – не толькі моўная, але і сацыяльна-гістарычная катэгорыя, а значыць, моўнай сістэме можа адпавядаць некалькі нормаў, якія ўзаемна вар’іруюцца” [11, с. 9]. Варыятыўнасць даследчыкі адзначаюць як у беларускіх, так і славацкіх фальклорных тэкстах. “На ўзроўні мовы а стылю (утварэння тэксту) ... нашыя казкі значна варыябельныя” [17, с. 58].

З фальклорнай сферай звязана захаванне славацкай мовы: “У нашай старажытнай гісторыі славацкая мова культывавалася ў народным асяроддзі творами фальклорнага выяўлення...” [14, с. 16]. Прадстаўнікі беларускага нацыянальнага культурнага руху і Адраджэння “далі ўзоры яскравасці, мілагучнасці, багацця і разнастайнасці беларускай мовы. Яны, зыходзячы з вытокаў народнай творчасці, працягвалі нацыянальную традыцыю” – непарарывнасці жывой творчасці мовы...” [7, с. 22].

Сінхронны аспект фальклорнага ўплыву ў імпліцытнай (паняцце *жывая мова / živá reč*) ці экспліцытнай форме адлюстраваны пры ўказанні

на базу кадыфікацыі: “Жывая вусная форма цэнтральнаславацкага варыянту культурнай славацкай мовы паўночна-заходняга тыпу, гадаваная ў слоўным фальклоры, стала базай шураўскай кадыфікацыі” [14, с. 37]. Л. Штур скіроўвае ўвагу на праяўныя фальклорныя тэксты як на матэрыял для ўзора і адлюстравання кадыфікацыі. Пры гэтым ён “падкрэслівае ў мове жывыя, прадуктыўныя элементы” [10, с. 389]. Паказальна, што з тэрытарыяльнай прывязкай і часам публікавання беларускіх фальклорных зборнікаў супадаюць па дынаміцы “найбольш актыўныя працэсы нацыянальнай моўнай кансалідацыі, якія мелі месца (і пачатак) у народным маўленні Беларусі” [5, с. 279].

Абагульненай прыметай мовы фальклору, звязанай з варыятыўнасцю і выбарам, выступае эмпірычна ўспрынятая **гнуткасць**. Гэта прымета заключае ў сабе магчымасць перадачы/апісання разнастайных камунікацыйных сітуацый і іх стандартных набораў, актуалізаваных у канкрэтных фальклорных тэкстах. “Прывычныя, даступныя, стагоддзямі адшліфаваныя формы вуснай паэтычнай творчасці народа і яе багатая, гнуткая мова” [2, с. 49] адчуваецца і ў старажытнай пісьменнасці.

Кажучы пра немагчымасць пры стварэнні сучаснай беларускай літаратурнай мовы “абাপірацца на літаратурна-моўныя традыцыі багатай беларускай пісьменнасці” [9, с. 50], толькі ў фальклоры магчыма адзначыць захаванне некаторых з яе сродкаў: “Калі беларускімі пісьменнікамі і выкарыстоўваліся ў нейкай меры моўна-выяўленчыя сродкі, створаныя ў папярэднія эпохі, то ў асноўным тыя, якія народ захаваў у сваёй вуснай творчасці, дзе нават і ў часы забароны пісаць па-беларуску развіваліся і шліфаваліся моўныя каштоўнасці. Толькі вусная народная творчасць магла з’явіцца перадатчыкам літаратурных традыцый” [9, с. 50]. Наконт сродкаў, агульных у старажытных пісьмовых помніках і славацкіх народных казках гаворыць Я. Доруля [13, с. 101].

Не выклікае сумнення, што камунікацыйныя якасці маўлення ў фальклорнай сферы аказалі значны ўплыў на фарміраванне літаратурных эталонаў і стандартаў як у беларускай, так і ў славацкай мовах. Крытэрыі правільнасці ў дачыненні да беларускіх і славацкіх тэкстаў выяўляе адзнакі падабенства, аднак з храналагічнай дыстанцыяй (кадыфікацыя Л. Штура адбылася ў 1845 г., кадыфікацыя сучаснай беларускай мовы адбылася ўжо ў XX ст., хаця развівацца яна стала прыкладна з сярэдзіны XIX ст.). У другой палове XIX ст. славацкі прыхільнік младаграматызму і гістарызму М. Гатала ў кнізе “Склад славацкай мовы” (Прага, 1865) выкарыстаў “простанародную аснову ... казак, каб даваць прыклады

правільнага і лагічнага маўлення” [12, с. 466]. З аналагічнымі мэтамі апрацаваныя беларускія казкі Я. Колас уключыў у “Другое чытанне для дзяцей беларусаў” (Санкт-Пецярбург, 1909). Фальклорнае рэпрадуцыраванне было пачаткам мастацкай творчасці Я. Коласа, аднаго з заснавальнікаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы: “Першыя пражайныя творы Коласа – гэта запісы фальклору” [6, с. 91]. Узорам выкарыстання беларускіх моўных сродкаў выступаюць запісы народных казак А.К. Сержпутоўскага, апублікаваныя ў 1911 і 1927 гг., на што неаднаразова звяртаюць увагу на працягу ўсяго XX ст. найперш беларускія стылісты і літаратуразнаўцы (Р. Шкраба, Н. Гілевіч, М. Тычына і інш.). Агульнымі для кадыфікатарскіх падыходаў да мовы фальклору ў Беларусі і Славакіі з’яўляецца, па-першае, прывязка фальклорнага пражайнага тэксту да маўлення простага чалавека, і, па-другое, этнічная ідэнтыфікацыя, звязаная з чысцінёй мовы і яе аўтэнтычнасцю.

Сувязь мовы фальклору з гутарковай мова носіць неадназначны характар. З аднаго боку, гутарковая мова арганічна забяспечвае эмацыянальнасць, дынамізм і дыялагічнасць фальклорнага выказвання – як у беларускай, так і ў славацкай мове. Аднак гутарковасць у іх мае выразную прывязку да дыялектнай сферы і вызначаецца спецыялізаваным на побытавыя сітуацыі і тэматычна абмежаваным маўленнем. У гэтым плане мова фальклору значна шырэй за камунікацыйныя стандарты гутарковай сферы.

В.І. Баркоўскі гаворыць пра няроўную актуалізаванасць сродкаў розных моўных узроўняў нават у найбольш аўтаномным пражайным жанры беларускага фальклору, якім ён лічыў казку, указваючы, што атаясамліваць яе мову з гутарковым дыялектным маўленнем дапушчальна толькі ў пэўнай ступені і ў дачыненні да фанетычных і марфалагічных з’яў, аднак неправамерна ў сінтаксісе, які “пры несумненным падабенстве з вусным гутарковым маўленнем ... у большай меры арганізаваны, апрацаваны, больш складаны” [1, с. 3]. Пры гэтым сінтаксіс казак многімі сваімі рысамі збліжаецца з сінтаксісам літаратурнай мовы [1, с. 4]. У сваю чаргу са спецыфікай славацкага фальклорнага сінтаксісу звязана ўказанне Э. Пауліны, што “пісьмовае выказванне ў штураўскі перыяд стала больш жывым, набліжалася па сваім складзе да вуснага выказвання” [16, с. 190].

Асновай дыферэнцыяцыі мовы фальклору і народна-гутарковай мовы выступае сістэма і, галоўнае, разнастайнасць складаных сказаў: “Даследаванні па гісторыі складаназалежнага сказа сведчаць, што іменна падпарадкавальныя канструкцыі з выключнай яскравасцю

адлюстроўваюць развіццё моўных сродкаў у перадачы ўсё больш складаных семантычных адносін” [8, с. 24]. Мова як беларускага, так і славацкага пражайтнага фальклору, уключае багатыя сродкі падпарадкавання, з якіх фарміруюцца складаназалежныя сказы з адным і двума даданымі, так і сказы складанай сінтаксічнай будовы з трыма і больш прэдыкатыўнымі часткамі і мінімум адной падпарадкавальнай сувяззю.

Менавіта мова фальклору, яе сінтаксічныя нормы аказалі непасрэдны ўплыў на сінтаксічныя сродкі літаратурнай мовы, калі ў дачыненні да беларускага фактычнага матэрыялу робіцца заключэнне, што “Як сведчаць беларускія выданні XIX – пачатку XX ст., сінтаксічныя сродкі арганізацыі сказаў з даданымі ўступальнымі былі на той час ужо стандартызаваны, іх ужыванне рэгламентавалася ўстойлівай традыцыяй” [8, с. 24]. На пераемнасць сінтаксічных падпарадкавальных сродкаў беларускіх казак і старажытных беларускіх тэкстаў указвае В.І. Баркоўскі, спасылаючыся на грунтоўныя даследаванні пісьмовых помнікаў Я. Карскім [1, с. 105–221]. Вывады гэтага даследчыка раскрываюць асобныя спосабы фарміравання моўнай гнуткасці: “Чаргаванне ... канструкцый знімала сінтаксічную аднастайнасць, сведчыла пра багацце сінтаксічнай сістэмы казак” [1, с. 105].

Пытанні нармавання асвятляліся ў сувязі з аналізам фальклорных публікацый. Так, сучасную жывую беларускую мову, паводле Я. Карскага, прэзентуюць зборнікі народных твораў, якіх яшчэ ў 1920 г., у час напісання артыкула, была большасць – у параўнанні з “літаратурнай апрацоўкай народнай мовы ў творах прыгожага пісьменства” [4, с. 11].

У сціслай рэцэнзіі Л. Штура на зборнік пражайтнага фальклору, выдадзены Я. Рымаўскім, выразна выяўлены падыходы да нармавання некаторых фанетычных і лексічных з’яў. Пры ацэнцы фанетычных норм адназначна размяжоўваецца вусная і пісьмовая формы мовы, што прасочваецца ў стаўленні да спрашчэння спалучэнняў *-ск-*, *-стн-* і аналагічных ім: “асабліва не падтрымліваю выкіданне каранёвых гукаў, напр. *plaso* замест *plasko*; *zlosn* замест *zlostn*; *rosesn* замест *rosesn* і г. д.. Гэтыя гукі належаць да караня, даюцца зручна вымавіцца, тады і пісаць іх трэба. Так, як іх піша публікатар, яны рэгіяналізмы і прастамоўе, якія нелька прыняць і дапусціць ў літаратурнай мове” [18, с. 238]. Указаная з’ява ў беларускім правапісе была інтэрпрэтавана і перададзена аналагічна падыходам Я. Рымаўскага (параўн. бел. *пляснуць*, *злосны*).

Пры канкурэнцыі крытэрыяў самабытнасці і распаўсюджанасці фальклорная норма пераходзіць і літаратурную пры перавазе крытэрыя

самабытнасці, падпарадкаецца прыярытэтнасці ўласных варыянтаў пры іх канкурэнтнасці з запазычанымі, хаця і шырокаўжывальнымі.

Фальклорная норма валодае патэнцыямі літаратурнай нормы і мае перспектыву сваёй актуалізацыі ў літаратурнай сферы ў сувязі з моўнай дынамікай архаізацыі ці арыентацыі на свае сродкі, што прасочваецца ў вяртанні да ідэй, канцэпцый і сродкаў 20–30-х гадоў XX ст., якія былі часам найбольш актыўнага і прадуктыўнага фарміравання асноў і сродкаў кадыфікацыі ў развіцці беларускай літаратурнай мовы з канца 70-х гадоў XX ст. і не выключана ў далейшай кадыфікацыі.

Фальклорная моўная норма належыць да інтэгральных сродкаў, калі мець на ўвазе спецыфіку фальклорнага стылю, вызначаецца шэрагам істотных характарыстык, суадносных у беларускай і славацкай мовах пры частковым адрозненні кадыфікатарскіх падыходаў і іх прынцыпаў.

Літаратура

1. Борковский В.И. Синтаксис сказок. Русско-белорусские параллели. М.: Наука, 1981. 236 с.
2. Василенок С.И. Фольклор и литература Белоруссии эпохи феодализма (XIV–XVIII вв.). М.: Изд-во Московского университета, 1961. 280 с.
3. Карскі Я.Ф. Беларусы. Мінск: Беларускі кнігазбор, 2001. 640 с.
4. Карскій Е. Беларускі народ і яго мова. Менск, 1992 (факсім. выд-не 1920 г.). 15 с.
5. Крывіцкі А.А. Дыялекталогія беларускай мовы. Мінск: Вышэйшая школа, 2003. 294 с.
6. Ненадавец А.М. Принципы использования фольклора в творчестве Коласа (дооктябрьский период) // Региональные особенности восточнославянских языков, литератур, фольклора и методы их изучения: Тезисы докл. и сообщ. республ. конф. Гомель: Гомел. госунивер-т; Ин-т слав.вед. и балканистики АН СССР, 1985. С. 91–92.
7. Пичета В.И. Белорусский язык как фактор национально-культурный. Минск: Навука і тэхніка, 1991. 32 с.
8. Хайль С. Складаназалежныя сказы з даданымі ўступальнымі ў творах беларускай літаратуры другой палавіны XIX – пачатку XX стагоддзя // Веснік БДУ. Сер. 4. 1988. № 2. С. 24–26.
9. Шакун Л.М. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы. Мінск, 1966.
10. Blanár V. Jazykovedné gielo Ľudovita Štúra // Štúr Ľ. Dielo v piatich zväzkoch. Zv. V. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1957. S. 383–397.
11. Bosák J. Teória spisovného jazyka v aktuálnom slovanskom kontexte // Spisovná slovenčina a jazyková kultúra (konferenčné materiály). Budmerice. Jazykovedný ústav Ľudovita Štúra SAV a Matica slovenská, 1994. S. 8–12.
12. Dobšinský P. Prostonárodné slovenské povesti. Zv. 2. Bratislava: Tatran, 1966. 474 s.
13. Doruľa J. Tri kapitoly zo života slov. Bratislava. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied Veda, 1993. 151 s.
14. Krajčovič R., Žigo P. Príručka k dejinám spisovnej slovenčiny. Bratislava: Univerzita Komenského, 1999. 188 s.

15. Ľeščák M., Sirovátka O. Folklór a folkloristika (O ľudovej slovesnosti). Bratislava: Smena, 1982. 267 s.
16. Pauliny E. Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1983. 253 s.
17. Sabolová O. Kompozičné iniciály a kódy v čarodejných rozprávkach // Sabolová O. Kompozičné a sémantické súvzťahnosti umeleckej prózy. Prešov: Náuka, 1999. S. 47–58.
18. Štúr Ľ. Slovenské povesti // Štúr Ľ. Dielo v piatich zväzkoch. Zv. III. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1955. S. 231–241.

М.В. Мацюшенка

ФУНКЦЫЯНАВАННЕ НЕАЛАГІЗМАЎ У МОВЕ ГАЗЕТЫ

Беларуская мова непадзельна звязана з духоўнай сутнасцю беларусаў, якія яе ствараюць, аднаўляюць і ёю карыстаюцца. Аднак мова даецца нам не толькі для таго, каб карыстацца ёю як сродкам зносін і выражэння ўласных думак, пачуццяў, эмоцый, але і для ўдасканалення свайго духоўнага свету, для ўсведамлення свайго ўласнага этнічнага “я” ў агульнасусветнай супольнасці людзей [4, с. 7].

Як і іншыя нацыянальныя мовы, беларуская мова існуе ў дзвюх формах: дыялектнай і літаратурнай. Змены, якія адбываюцца ў лексічным складзе апошняй, зацікавілі нас, паколькі літаратурная мова з’яўляецца ўнармаванай і агульнапрынятай для ўсіх членаў грамадства.

Дынамічныя і актыўныя змены ў слоўніковым складзе мовы адбываюцца перш за ўсё дзякуючы пераўтварэнням у эканоміцы і палітыцы сучаснай Беларусі, рэарганізацыі структур гаспадаркі, развіццю культуры і навукі, з’яўленню новых сацыяльных рэалій. Паколькі лексіка адлюстроўвае не толькі стан грамадства, але і стан усведамлення і мыслення асобнага чалавека, працэс абагачэння лексікі новымі словамі абуджае цікавасць і прыцягвае ўвагу даследчыкаў-лінгвістаў.

Найбольш прадуктыўным вытокам узбагачэння лексікі, на наш погляд, з’яўляецца пісьмовая форма мовы сучаснай газеты. Сучасная газета, мабыць, адзіная крыніца, якая хучэй за іншыя рэагуе на змены, якія адбываюцца ў жыцці грамадства. Яна з’яўляецца першым пісьмовым вытокам, які фіксуе нараджэнне новых слоў і выразаў, прэтэндуючых на ўжыванне ў моўнай практыцы шырокіх пластоў насельніцтва.